

УДК [235.3:281.96УГКЦ]".../20"

о. Полікарп Марцелюк, ЧСВВ

Мучеництво та шлях визнання католицьких святих. Досвід Української греко-католицької церкви

Будьте святі, бо Я – святий, Господь,
Бог ваш.

Лев. 19, 1–2

Окроплена кров'ю мучеників набуває
Церков свободу віддавати Богови при-
людну і всенародну славу.

кюр Андрей Шептицький.

*Ювілей 1600-ліття едикту свободи
імператора Константина. 1913 р.*

Розкрито основні історичні віхи становлення процедури беатифікації й канонізації мучеників за віру в Католицькій церкві. Досліджено сучасні канонічні основи та практику їхнього застосування у визнанні блаженних і святих. Висвітлено специфіку діяльності Місії місії “Постуляційний центр беатифікації й канонізації святих УГКЦ” для беатифікації та канонізації подвижників віри.

Ключові слова: постуляція, святі, мученики за віру, канонізація, беатифікація

Fr. Polycarp Martselyuk, OSBM

Martyrdom and the way of recognition of the Saints of the Catholic Church. The experience of the Ukrainian Greek Catholic Church

The main historical milestones of the beatification and canonization of martyrs for the faith in the Catholic Church are revealed. The contemporary canonical bases and the practice of their application in the recognition of the Blessed and the Saints are studied. The specifics of the activity of the Mission of the Postulation of Saints of the UGCC for the beatification and canonization of devotees of the faith are highlighted.

Keywords: postulation, Saints, martyrs for the faith, canonization, beatification

Христова Церква у різні історичні періоди завжди була багатою праведниками й свідками віри, подвиг життя яких ставав прикладом, натхненням, підтримкою й досвідом святості для віруючих, а молитовні звертання до яких про заступництво приносили чудесні зцілення, порятунок чи допомогу навіть у майже безнадійних ситуаціях. Багатою на святих подвижників віри є й Греко-католицька церква. Особливо численні свідoctва вірності й відданості Христовій Церкві її духовенство та миряни продемонстрували в часи гонінь і переслідувань тоталітарними режимами, а насамперед – радянською репресивною системою. З відновленням української державності УГКЦ послідовно й наполегливо здійснює роботу для відродження пам'яті про своїх подвижників віри, а також вживає заходів, щоб їхній духовний подвиг отримав визнання в Католицькій церкві через піднесення їх на престоли блаженних і святих.

Мета цієї статті – показати становлення і сучасні засади функціонування в католицькій традиції процедури проголошення вірних і духовенства блаженними та святими, а також висвітлити специфіку діяльності й досягнення сучасних структур УГКЦ у ділянці беатифікації та канонізації подвижників віри своєї Церкви.

Виклад основного матеріалу

Становлення процедури беатифікації й канонізації в католицизмі. Формування в Католицькій церкві процедури прослави святих триває вже протягом двох тисячоліть. У ранньому християнстві цей процес полягав у внесенні єпископом імені мученика, інформації про місце й дату його смерті (що вважається днем народження для неба – *dies natalis*) у т. зв. *мартиролог*¹ – спеціальний список, завданням якого було полегшити запам'ятовування днів щорічного церковного поминання того чи того мученика. У цьому списку також зазвичай подавали коротку інформацію про обставини мученицької смерті ісповідника [7, с. 17]. У Римі відомим є *мартиролог* з IV ст. “*Depositio martyrum*”, де хронологічно укладено дати вшанування мучеників від папи Лукія (254) до папи Сильвестра (335).

Із проголошенням імператором Костянтином у 313 р. едикту толерантності усталася практика презентації єпископом життєпису ісповідника віри на соборі митрополії. Після цього, за згоди владик, ісповідника приймали до загального почитання як святого. Процедура прослави відбувалась як урочисте перепоховання мощей святого, коли їх переносили з місця захоронення до храму і вносили на престоли.

Із часом традиція прослави єпископів-ісповідників віри (поряд із вшануванням мучеників) розвивається. Так, коментар до Декреталій папи Інокентія IV (перша половина XIII ст.) у визначенні поняття “канонізація” розрізняв мучеників, ісповідників і публічний культ у Літургії Католицької церкви. Також він увів правило, що право канонізації належить винятково папі римському, яке він реалізує на підставі зібраних свідчень “про диво віри та чудесні речі життя” (“*de fide et excellentia vitae et miraculis*”) і засади про непомильність Церкви в цих процессах (“*non potest errare*” (*лат.*) – не може помилитися). Відтоді канонізацію почали розглядати як урочистий остаточний акт римського понтифіка, який проголошує, що християнин-католик уже зараз перебуває в славі Царства Небесного і заступається перед Господом.

Церква публічно вшановує святих через представлення їхніх чеснот для наслідування вірними, також через їх особисте почитання та молитву заступництва в публічному богослужінні Вселенської церкви. У 1588 р. Римська курія поповнилася Конгрегацією Священних обрядів і церемоній, котра зайнялася справою канонізації, почитання й літургійної дисципліни святих. Папа Сикст V (1585–1590) запровадив відзначення днів пам'яті святих відповідно до традиції Отців та права Церкви.

За понтифікату папи Урбана VIII (1623–1644) чин беатифікації, визнання блаженним і канонізації святим було розділено. Присвоєння слугі Божому вселенським архиєреєм титулу “блаженний” мало дозвільний характер, а його почитання обмежувалося окремим регіоном, містом, єпархією чи монашим чином. Згодом папа Олександр VII

¹ *Мартиролог* – від *гр.* *Μάρτυς* – свідок; *μαρτύριον* – доказ.



Лл. 1. Манускрипти з текстами Декреталій папи Інокентія IV.
Перша половина XIII ст. [2]

(1655–1667) надав чину проголошення “блаженим” більшої урочистості через припис, щоби ця процедура відбувалася у Ватиканській базиліці св. Петра.

Цілісну концепцію проголошення святих виробив у 1734–1738 рр. папа Венедикт XIV, оприлюднивши її у праці “Про беатифікацію слуг Божих і канонізацію блаженних”. Він окреслив норми провадження процесу й дав поради щодо заслуховування свідків, започаткував принцип дослідження факту чудесного оздоровлення лише після проголошення декрету про геройську практику чеснот (саме поняття такої практики також уведене цим понтифіком), ініціював залучення до процесу адвоката справедливості, збір доказів у разі мученицької смерті.

Отож сучасна процедура канонізації передбачає два основні етапи: інформаційний – збирання свідчень і документів у єпархії, та аналітичний – оцінка зібраного матеріалу Конгрегацією в справах святих у Римі. Якщо в цьому процесі доходить до людської впевненості в праведності слуги Божого, то чином беатифікації папа, під дією Святого Духа, підносить авторитет праведника до гідності сповідника автентичного вчення Церкви, а в канонізації – стверджує його праведність як догматичну правду. Якщо беатифікація – це визнання вселенським архиєреєм праведності слуги Божого (на підставі доказів, достатніх для морального переконання у його святості) та дозвіл на культ для єпархії, згромадження тощо, то канонізація – це ствердження, що слава святості блаженного підтверджена ласками чудесного оздоровлення і його культ поширюється на цілу Католицьку церкву [16, р. 123–131, 242, 386–389].

Сучасна практика Католицької церкви у визнанні святих. Церква незмінно сповідує вчення Христа, який називає блаженими тих, хто слухає Слово Боже і зберігає його (Лк. 11, 28). Апостоли говорили про церковні громади в Єрусалимі (Ді. 9, 13), Ахаї (Еф. 1, 1) чи інші як про спільноту святих. Вони вказували, що

віруючі, які зустріли Христа, є вірними Його Євангелія й працюють над виправленням своєї недосконалості, – святі (*I Кор. 2, 26*). Апостол Павло, мовлячи про святого архиєпископа Стефана, описує його мучеництво й підкреслює його злуку з Христом та витривалість у вірі як основу святості. Божественна Літургія передає розуміння особистої святості вірних у словах Трисвятого “Ви, що в Христа християлися, у Христа зодягнулися” (*Гал. 3, 27*)².

Церква сьогодні, як і в часи апостолів, стверджує, що святі посеред нас. “Со-причастя мучеників є знаком єдності християн”, – зазначав 2015 р. папа Франциск у своїй промові до учасників світового форуму християн у Тірані “Дискримінація, переслідування, мучеництво: стопами Христа”. “Форум дає голос численним жертвам переслідувань, – наголосив він. – Ви зібрані, щоб шукати шляху виходу для людства з цього лихоліття. Мученики сьогодні є свідками єдності охрещених в одному тілі Христовому, яким є Церква. Отож ця правда нехай супроводжує нас на шляху пошуку єдності і зростання в любові й взаєморозумінні” [цит. за: 11].

У 2014 р. на синоді, присвяченому сім’ї, папа Франциск проголосив святыми Луї та Зелі Мартен, батьків св. Терені від Дитятка Ісуса. За словами глави Вселенської церкви, вони є взірцевим подружжям, яке несе Євангеліє і йде по дорозі життя в повноті, реалізуючи красу шляху віри. І в родинному колі, і в громаді воно було відоме передовсім відкритістю серця і дверей дому до убогих, незважаючи на неприйняття й зневагу суспільства. У посланні “Радійте і веселіться” про святість у сучасному світі папа Франциск іменує “середнім класом святих” мирян-праведників, які стали прикладом святості в життєвій рутині, вірно і ревно посвятивши себе щоденним обов’язкам служіння у сім’ях і громадах і своїм прикладом змінюючи суспільство. Їхній подвиг життя найпоширеніший, і він доступний кожному. Саме тому необхідно якнайчастіше нагадувати про них духовенству та вірним, щоб, натхненні їхнім прикладом, вони не зламалися і йшли шляхом Христа [13].

Молитовна пам’ять про слуг Божих вимагає вивчення їхнього життя в єпархії, а щодо праведників також має бути підтверджена чудесним оздоровленням, що є надприродним виявом благовоління Бога, яким засвідчується Його жива присутність у Церкві. З огляду на це, Церква заохочує вірних до молитви через заступництво праведників і мучеників. І якщо для беатифікації мученика вже саме його мучеництво доводить надзвичайну ласку благовоління Бога в його житті, то у випадку праведника умовою для ствердження його святості є доведений факт зцілення за його посередництвом. Богослови окреслюють чудо як надзвичайне втручання Бога, завдяки якому особливим способом реалізується ікономія спасіння. Втручання супроводжується знаком, через який Господь відкриває людині свою спасаючу волю. Іншими словами – це надзвичайний релігійний факт, який обов’язково поєднаний із втручанням Бога через знак, даний людині для її навернення чи зцілення. Законодавство канонізації розглядає чудо як один із доказів святості конкретного слуги Божого, надприродно підтвержену Богом.

² У словнику духовності щодо святості в нехристиян сказано, що стан ласки можливий і поза видимим тілом Церкви і що він проявляється у досвіді любові істинного Бога. Досвід таких людей доброї волі спостерігав францисканець Шарль де Фуко у мусульманському племені туарег, будучи переконаним, що Бог прийме до неба тих, хто був добрим і чесним, хоч і не був римо-католиком.

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

Після того як громада подає клопотання до єпископа про канонізацію праведника чи мученика, владики потверджує постулятора, який починає розслідування із залученням свідчень про чесноти чи мучеництво слуги Божого та фактів його чудесного заступництва. А отже, повинні бути свідки чуда, яке здійснив Господь через кандидата на канонізацію. Важливо, що для беатифікації праведників потрібна молитва людей з проханням про їхнє заступництво. Адже якщо людина, котра отримала ласку оздоровлення у важкій хворобі, одночасно зверталася і до святого, і до блаженного, і до слуги Божого, то Церква вважає, що оздоровлення сталося за заступництвом святого.

У дослідженні факту зцілення компетентним є єпископ, який номінує постулятора, Трибунал та комісію медиків. Трибунал збирає свідчення, що оздоровлення відбулося саме за посередництвом конкретного слуги Божого чи блаженного та що хворий або людина, яка за нього молилася, підносили молитовні прохання в період, що хронологічно безпосередньо передує факту одужання. Натомість медики збирають документи: про застосовану терапію, перебіг хвороби і висновки лікуючих лікарів із якомога повнішим описом динаміки оздоровлення. Завдання медичної комісії – зафіксувати, що, попри таке лікування, надії на одужання не було, і воно сталося у спосіб, науково медициною не пояснюваний, маючи моментальний характер, з повним відновленням здоров'я, та є тривалим, тобто протягом значного часового відтинку рецидиву хвороби не спостерігається. Необхідно також, щоб свідчення про зцілення за посередництвом слуги Божого, ласці заступництва якого приписують можливе чудо, були однозгідні з документами справи хвороби і експертними медичними висновками.

Від 1975 р. Конгрегація у справах святих більше не вимагає надання двох фактів надзвичайного оздоровлення як вияву Божого благовоління в тому чи іншому проханні за заступництвом праведника – достатньо одного науково доведеного чуда. Зауважимо також, що в сучасній практиці беатифікації й канонізації чуда морального характеру (як-от навернення до віри, примирення у родині) не розглядаються через неможливість отримати документальні докази – до уваги беруться тільки матеріальні (наприклад, зцілення, уникнення небезпеки смерті), які ретельно й фахово аналізуються, чи не є вони наслідком природних процесів.

Діяльність Місії постуляції святих УГКЦ. Зі здобуттям Україною незалежності, для збереження пам'яті і прослави преподобних та ісповідників віри, Синод єпископів УГКЦ у 1994 р. створив Місію “Постуляційний центр беатифікації й канонізації святих УГКЦ”, яку очолив кир Михаїл Гринчишин. Мета Місії – допомогти єпископам у веденні процесів беатифікації, а відтак канонізації подвижників віри Греко-католицької церкви. До завдань Постуляційного центру належить сприяння парафіяльним спільнотам у зборі свідчень, виявлення в архівах документів та їх опрацювання, тобто супровід процесів проголошення святих у єпархіях УГКЦ. Місія допомагає владикам на всіх етапах прослави святих – в організації праці Трибуналу та історичної комісії, цензорів-богословів, і в акумулюванні інформації про слуг Божих відповідно до норм Конгрегації у справах святих.

У 2001 р. св. папа Іван Павло II проголосив блаженними цілу когорту новомучеників УГКЦ: єпископа Миколая Чарнецького і 24 співмучеників, єпископа Теодора

Ромжу, о. Омеляна Ковча і преподобну сестру служебницю Йосафату Гордашевську. Цій події передувала важка і скрупульозна робота великої кількості фахівців. Справа приготування беатифікації велася у Львівській архієпархії, і нею займалася покликана Блаженнішим спеціально створена група з 10 осіб, яка включала Трибунал по збору свідчень, історичну комісію для збирання документів та богословів-цензорів, її працю очолював делегований Конгрегацією у справах святих монс. Роберт Сарно. Пошуки матеріалів координував владика Михайло Гринчишин, голова Місії, а члени Місії: о. Роман Тереховський, о. Віталій Дуткевич і с. Герарда Крупа відповідали за збір свідчень і документів. В історичній комісії працювали єромонах Матей Михайло Гаврилів, ЧСВВ і п. Ярослав Глистюк, наукову підтримку надавали фахівці з Інституту історії Церкви, які серед зібраних цією установою інтерв'ю виявили свідчення щодо конкретної групи мучеників, збирали свідчення і документи викладачі й студенти Львівської богословської академії. Підсумком роботи комісії стала історична довідка про те, як тоталітарні режими з нацистською й комуністичною ідеологіями переслідували християнську віру, а зокрема мучеників УГКЦ. У стислі терміни (до лютого 2001 р.) всі потрібні документи й матеріали було зібрано, опечатано й передано до Конгрегації. Остання ж уже в березні 2001 р. організувала друк Досьє (*Positio*) у справах мучеників, що пройшло схвалення історичної комісії, цензорів богословів та колегиї кардиналів. Відтак префект Конгрегації представив мучеників св. Іванові Павлу II, який їх беатифікував у Львові.

Однак процес канонізації не завершився, тож Місія продовжує свою роботу. Видано книгу Жана Паоло Маттеї “Україна – земля мучеників” [3], а також три томи, об’єднані однією назвою “Випробувані, як золото в горнилі” [4; 6; 12], де на основі документів та свідчень подано детальні описи життя беатифікованих подвижників. Ці праці мають на меті заохотити священників і вірних до глибшого пізнання життя українських мучеників, спонукаючи з довір’ям прибігати в молитві до їхнього заступництва у різних випробуваннях. Адже, нагадаємо, для канонізації Церква потребує знаку Божого благовоління у блаженному, що виявляється через надзвичайне оздоровлення за його посередництвом.

У Львівській архієпархії серед праведників з числа репресованого духовенства, життя котрих тепер досліджуємо в рамках беатифікації через мучеництво, виділяється група слуги Божого о. Петра Мекелити зі Стебника і 44 тих, які з ним постраждали на засланнях і пам’ять про яких влада намагалася знищити. Зараз у групі, яка є у процесі беатифікації у Львівській архієпархії, перебувають різні за статусом священники і миряни. Крилошани Львівської капітули о. Микола Галянт, о. Омелян Горчинський, що згодилися адмініструвати діяльність духовенства Львівської митрополії після арешту єпископів 11 квітня 1945 р., так і отці, що були катехитами й викладачами ЛБА, – парох с. Підберізці о. Йосиф Осташевський, настоятель храму Св. Миколая у Львові о. Василь Лончина, священник с. Містки на Пустомитівщині о. Петро Кордуба (батько 12 дітей, якого за відмову перейти на православ’я відправили на заслання в Сибір, при поверненні звідки в 1954 р. він помер). Жертвою репресій став також о. Ярослав Чемеринський, душпастир с. Вербилівці біля Рогатина, пізніше сотрудник парафії при церкві Свв. ап. Петра і Павла у Львові. Він загинув у червні 1941 р. у

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

львівській в'язниці НКВС на вул. Лонцького. У групі є мирянин дяк з Тернопільщини п. Василь Кметь. Більш сучасним випадком переслідування є Марія Шведа, робітниця Львівського заводу телеграфної апаратури. Вона практикувала життя в молитві, щодня приходячи до костелу на Літургію, і 1979 р. переселилася до сестер йосифіток (на вул. Кутузова, де був їхній новіціат). 29 вересня 1982 р. Марія, рятуючи сумку з літургійним набором о. Петра Пиріжка, була побита дружинниками й від отриманих ран померла. Процес стосовно всіх цих слуг Божих розпочато з ініціативи Місії постуляції. Історики зібрали документи, а Трибунал – понад 100 свідчень. Для глибшого розуміння суті життя українських мучеників було підготовано книгу “Вірні до кінця”, у якій авторка К. Лабінська-Снігур на розгорнутому матеріалі, викладеному в публіцистичному ключі, робить успішну спробу відповісти на питання, чому священники, монахи та миряни обирали шлях мучеництва [5].

Великим викликом на стадії збирання даних є повнота дослідження. Віднайдені відомості повинні доводити, що слуга Божий зазнав мучеництва від переслідувача через ненависть до віри (*odio fidei*). З плином часу стає все менше свідків тих подій і єдиним джерелом інформації залишаються документи, виявлені працівниками Місії в архівах – як державних історичних, так і силових органів влади Галичини і Києва.

Істотною передумовою для беатифікації є належне підтвердження достатнім обсягом фактажу (незаперечним виявом терору з боку влади, зокрема, стали задокументовані факти арештування священників під час богослужінь, через “відмову від возз’єднання з РПЦ” та ін.). Надзвичайну джерельну цінність становлять кримінальні справи, які кидають світло на причини й обставини репресій духовенства УГКЦ. Матеріали цих справ переважно скомпоновані так, щоб довести “контрреволюційну діяльність” підсудних. Фактологічна база вилучених речей назагал відповідає дійсності, але все ж потребує верифікації. Біографічні дані арештованих, вирок суду, дата арешту й місце смерті є часто унікальні – сьогодні їх можна почерпнути тільки з таких справ. Що ж до опрацювання фондів митрополії та єпархій у державних архівах, то саме це дає змогу поглянути на минуле УГКЦ як на рівні мікроісторії (через вивчення життєвих історій окремих осіб), так і через призму інституційної історії Церкви. Особисті свідчення очевидців та родини дозволяють збалансувано оцінити факти репресій і обставин життя й смерті ісповідників віри. Усе це важливо не лише для процесу беатифікації, але й для комунікації з вірними.

Місія постуляції тісно взаємодіє з істориками й душпастирями в організації наукових конференцій, лекцій, урочистих академій, присвячених слугам Божим і блаженним. Із 2012 р. Місія проводить також спеціальні науково-практичні семінари для урядовців, які долучаються до процесів беатифікації. На цих зустрічах експерти богослов’я, історії Церкви, канонічного права діляться практичним досвідом ведення таких процесів, розкривають богословські критерії оцінки чеснот, ствердження факту переслідування за віру, застосування історичних методів у роботі з документами та вимоги канонічних норм щодо опитування свідків [9]. Результатом згаданих семінарів стало видання в 2015 р. збірника “Мученики – джерело свободи Церкви”, в якому опубліковані документи Апостольського престолу щодо беатифікації та доповіді експертів з аналізом цих норм (зокрема, монс. Роберта Сарно, представника Конгрегації

у справах святих д-ра Джованні Бріці, постулятора проф. Серджо Танзарелла та ряду українських фахівців) [10].

2019 р. світ побачив переклад праці д-ра Х. Мішталя і Л. Фейдаш-Бучека “Sanctorum mater: коментар”, у якій описуються головні етапи беатифікації згідно з інструкцією “Мати святих”. Як наголошують автори книжки, процес прослави вимагає фахової праці істориків, богословів та правників-каноністів, яку координує єпископ місця смерті кандидата до прослави. Адже надалі урядовці Конгрегації працюватимуть виключно із зібраним у єпархії масивом доказів [8]. При цьому практика збору свідчень повинна відповідати сучасним нормам історичної науки, а богослови та правники мають також дати попередню оцінку свідченням слави святості кандидата [15].

Аби взірці сучасних святих були належно вшановані, Місія постуляції виступила з ініціативою розвитку мережі єпархіяльних референтур у справах беатифікації. Місія допомагає референтам у вишколі на курсах при Конгрегації та на різних тематичних семінарах. Самі ж вони зобов’язані брати участь у збиранні інформації про праведників сучасності, організовувати конференції та академії для вшанування пам’яті слуг Божих, готувати до друку буклети й календарі на честь праведних з молитвами за їхнім заступництвом, а про отримані ласки чи оздоровлення повідомляти душпастирів, постуляторів або Місію постуляції святих УГКЦ.

Через життя мучеників ми покликані навчитися жертвовно свідчити про Христа у світі. Вселенський архиєрей св. Іван Павло II 2001 р. в апостольському листі “Наближення третього тисячоліття” констатував, що під кінець другого тисячоліття “Церква знову стала Церквою мучеників” і “чимало з них неначе “невідомі вояки”” [14, § 37]. А в листі “Наближається день” понтифік писав: “Вся католицька спільнота зі зворушенням згадує жертви стількох лихоліть. Мученики та ісповідники віри Церкви в Україні дають нам гідний подиву приклад вірності ціною власного життя. І ми, упривілейовані свідки їхньої жертви, свідомі того, що вони спричинилися до підтримування гідності світу, який, здавалось, потопає у варварстві. Вони пізнали правду, і правда визволила їх” [1, § 4].

Висновки. Отже, впродовж тривалої практики ведення процесів канонізації святих у Католицькій церкві виробилися норми і правила збирання доказової бази (свідчень і документів), які відповідають науковим стандартам просопографічного методу в історії. Процеси прослави святих вимагають як співпраці науковців, так і активної участі священників і вірян. Організований Місією вишкіл долучених до процедури беатифікації урядовців має супроводжуватися розвитком єпархіяльних референтур. Поширення прикладу життя слуг Божих повинен узяти близько до серця кожний вірний і кожний душпастир, і для цього Місія постуляції видає книги та з готовністю відгукується на ініціативи проведення заходів для популяризації праведників. Запрошуємо пізнавати світ чеснот та ісповідання віри слуг Божих УГКЦ, бо саме вони є тими дороговказами, як йти шляхом Христа, попри всі спокуси сучасного світу. А докладніше ознайомитися з напрацюваннями Місії можна на нашому інтернет-порталі: missiopc.blogspot.com та missiopc.org.ua.

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

1. Апостольський лист Римського Архисреє Івана-Павла II з нагоди 400-ліття Берестейської унії. *Патріархат*. 1996. № 2(302). URL: <http://www.patriarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/apostolskij-lyst-rymskoho-arhyjereya-ivana-pavla-ii-z-nahody-400-littya-berestejskoji-uniji/>.
2. Браславець О. Манускрипти на Адвент. Як папа Григорій IX юридичну науку започатковував. *Культура*. 2017. 20.12. URL: <http://kmc.media/2017/12/20/manuskrypty-na-advent-yak-papa-grygoriyix-yurydychnu-nauku-zapochatkovuvav.html>.
3. Джампаоло М. *Україна – земля мучеників*. Львів: Місіонер, 2014. 196 с.
4. Жаровська О. *Випробувані, як золото в горнилі*. Львів: Місіонер, 2013. Кн. 1. 208 с.
5. Лабінська-Снігур К. *Вірні до кінця*. Львів: Місіонер, 2016. 160 с.
6. Стиранець Н., ЧСВВ, Фультес Я. *Випробувані, як золото в горнилі*. Львів: Місіонер, 2014. Кн. 3. 208 с.
7. Мартиролог. *Літературознавча енциклопедія*: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ “Академія”, 2007. Т. 2: М – Я. С. 17.
8. Мішталь Х., Фейдаш-Бучек Л. *Sanctorum Mater. Коментар до Інструкції Конгрегації у справах Святих про проведення дієцезіального або єпархіального розслідування в канонізаційних справах*. Lviv, 2019. 232 с.
9. Мученики – джерело свободи Церкви. *Місія Постуляційний Центр беатифікації УГКЦ*. URL: <http://missiopc.blogspot.com/2017/06/blog-post.html>.
10. Мученики – джерело свободи Церкви / упоряд. о. Полікарп Марцелюк, ЧСВВ. Львів, 2015. 272 с.
11. Петренко А. У місті Тірані завершився Глобальний Християнський Форум. *Голос українською*. 2015. 05.11. URL: <https://uagolos.com/u-misti-tirani-zavershyvsja-hlobalnyj-hrystyjanskyj-forum/05.11.2015>.
12. Савран В., Романчук Л. *Випробувані, як золото в горнилі*. Львів: Місіонер, 2014. Кн. 2. 152 с.
13. Apostolic exhortation Gaudete et exsultate of the Holy father Francis the call to holiness in today's world. URL: https://www.vatican.va/content/francesco/en/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20180319_gaudete-et-exsultate.html.
14. Apostolic letter “Tertio millennio adveniente” of his holiness pope John Paul II to the bishops, clergy and lay faithful on preparation for the jubilee of the year 2000. 1994. URL: https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/apost_letters/1994/documents/hf_jp-ii_apl_19941110_tertio-millennio-adveniente.html.
15. *Le cause dei santi: sussidio per lo “Studium”* / a cura di Vincenzo Criscuolo, Daniel Ols, Robert J. Sarno; prefazione di Angelo Amato; Congregazione delle cause dei santi. Rome: Libreria Editrice Vaticana, 2018. 502 p.
16. Woodward R. L. *Making Saints: How the Catholic Church Determines. Who Becomes a Saint, Who Doesn't, and Why*. New York: Touchstone, 1996. 496 p.